

بررسی نقش سرمایه اجتماعی در شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران

بر اساس اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)

عبدالله پیروزی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

چکیده:

سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از چالش‌های حکمرانی محل بحث‌های نظری گسترده در سطوح تحلیل متفاوت است. شناخت دقیق از سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن، از مقدمات ضروری کاربست آن در راستای تحقق اهداف خرد و کلان جامعه است. جمهوری اسلامی ایران برآمده از متن دین اسلام و بر اساس اندیشه‌های نشئت گرفته از آن، به ویژه دیدگاه امام خمینی است؛ از این رو مراجعه به منابع اصیل دینی و اندیشه امام خمینی در زمینه سرمایه اجتماعی برای تسهیل و تسریع در تحقق و شکل‌گیری جمهوری اسلامی اهمیت بسزایی دارد. البته با وجود اهمیت موضوع، تاکنون پژوهش بسیاری در این زمینه صورت نگرفته است؛ از این رو مقاله حاضر درصدد پاسخ گوی به این سوال می‌باشد که مولفه‌های سرمایه‌های اجتماعی در تحقق و شکل‌گیری نظام جمهور اسلامی بر اساس اندیشه سیاسی امام خمینی چه نقشی داشته است. برای رسیدن به این هدف نیز در قالب چهارچوبی مفهومی، از روش مطالعه پژوهشی - تحلیلی - استنباطی استفاده شده است یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که در اندیشه سیاسی امام خمینی حفظ، تقویت و به کارگیری مولفه‌های سرمایه اجتماعی نظیر، ارزش‌ها و هنجارها، پیوندهای اجتماعی، اعتماد عمومی، مشارکت، در تحقق و شکل‌گیری جمهوری اسلامی تأکید شده است.

واژگان اصلی: سرمایه اجتماعی، امام خمینی، اندیشه سیاسی، جمهوری اسلامی.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

روحانیت شیعه منشا و مولد طیف عظیمی از جریان‌های سیاسی و اجتماعی در ایران، خاورمیانه و بسیاری از نقاط دنیا در چند سده اخیر بوده است. اسلام و روحانیت در قبال هنجارها، کیفیت تعاملات و تبادلات عمومی، ارزش‌ها و کلیه شاخصه‌های جامعه، موضع‌گیری، دقت نظر و ارائه طریق جامع و حکیمانه داشته است. یکی از موضوعاتی که در اندیشه و معارف اسلامی و به خصوص اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، محل بحث گسترده است، اظهار نظر پیرامون جمع‌گرایی در جامعه انسانی و تفکیک ارزش‌گرایانه این جمعیت‌ها است. در واقع در اندیشه سیاسی اسلام به ارزشیابی و منطق تعیین ارزش جامعه انسانی پرداخته شده است. متفکرین اسلامی نسبت این که کدام جمع انسانی واجد اطلاق ارزش است و کدام یک مستهلک کننده، فرسایش‌گر و خسارت‌آفرین است، مباحثه، نظر و تحلیل‌های گسترده داشته‌اند.

امام خمینی (ره) پس از سلسله‌ای از مجاهدت‌های جریان‌های شیعی در خاورمیانه و به ویژه در کانون آن ایران، مبتنی بر بنیان فقاقت و امامت عزم به اقامه حاکمیت اسلام نمود. این نهضت در بستر شکل‌نویسی از مشارکت مردم و پیوند آن با حاکمیت شکل گرفت که امروزه موسوم به مردم‌سالاری دینی^۱ است و در واقع می‌توان آن را به نهاد امت تعبیر نمود. مفهوم مردم‌سالاری دینی نیز با تکیه بر ولایت فقیه و در ارتباط معنایی با آن تعیین می‌یابد و ناشی از نوع خاصی از ظرفیت‌سازی اجتماعی است.

متناظر با حوزه معنایی مردم‌سالاری دینی، اندیشمندان غربی نیز مفاهیمی همچون سرمایه اجتماعی^۲ را ابزار کنکاش و تحلیل خود قرار داده‌اند. سرمایه اجتماعی دارای ابعاد متنوعی است و با موضوع مردم‌سالاری دینی فضای معنایی مشترکی را هدف قرار می‌دهند که دارای همپوشانی هدف است. همچنین در فضای واقعی نیز مردم‌سالاری دینی مبتنی بر نظریه ولایت فقیه و نیز سرمایه اجتماعی مورد پردازش و اعمال در ساختارهای سیاسی-اجتماعی قرار گرفته‌اند.

به طور خاص امام خمینی (ره) به عنوان برجسته‌ترین شخصیتی که تحول فکری و اجتماعی-سیاسی عمیقی در جامعه ایران، اسلام و جهان ایجاد کرد، در خصوص ابعاد آن چه امروزه سرمایه اجتماعی خوانده می‌شود و مشتمل بر نهادها، ارزش‌ها، هنجارها، ارتباطات،

1. Religious democracy

2. Social Capital

تعاملات و تبدلات اجتماعی، اعتماد، صداقت، شفافیت و... می‌تواند باشد، ارائه نظر بسیار و توجه عمیق داشته است. معارف اسلامی نیز در خصوص این ادبیات دارای ادبیات و واژگان متفاوتی است و الفاظ آن پوشش معنایی، مفهومی و ارزشی خود را ارائه می‌دهند.

نگاه به مردم از منظر اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) و از منظر سرمایه اجتماعی دارای تمایزات اساسی است که از نوع نگاه به انسان، معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و سایر عناصر جهان بینی اسلام و درون‌نحله‌های فکری غرب ناشی می‌شود. بنابراین ابعاد اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) پیرامون موضوع سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد. به همین خاطر بایستی محتوای اندیشه ایشان در قول و فعل و تقریر چه به لحاظ کیفی و چه به لحاظ کمی مورد کنکاش قرار گیرد و به این دلیل که یکی از بنیادهای نظری در شکل‌گیری جمهوری اسلامی موضوعات متناظر سرمایه اجتماعی و مشارکت مردم است، اکتشاف جایگاه و کیفیت سرمایه اجتماعی، مردم و امت در نظرگاه امام خمینی(ره) مهم است.

این پژوهش به دنبال تعیین جایگاه مفهوم سرمایه اجتماعی و تبع عناصر آن در اندیشه امام خمینی(ره) بود. بنابراین شناخت و فهم اندیشه امام خمینی(ره) در حوزه سرمایه اجتماعی و ظرفیت‌سازی اجتماعی مستلزم بررسی‌هایی بود که با توجه به اینکه عناصر سرمایه اجتماعی در دیدگاه‌های مختلف اهمیت و اولویت متفاوت دارند ابتدا بایستی دیدگاه امام خمینی(ره) را در این زمینه جستجو کرد. همچنین در این مقایسه، بایستی بررسی نمود که محتوای موجود در مولفه‌های سرمایه اجتماعی از دیدگاه امام خمینی(ره) با عناصر موجود در نظریه‌های رایج سرمایه اجتماعی چه تفاوت‌هایی دارد که در نهایت جایگاه سرمایه اجتماعی در اندیشه امام خمینی(ره) تعیین شود.

روش و چهارچوب مفهومی

روش مطالعه پژوهشی (استنباط از متن)

مطالعه پژوهشی روشی است که بر آن روش استنباط از متن، روش تحلیل متن و روش کلاسیک نیز اطلاق می‌گردد. (دوورزه، ۱۳۶۲: ۱۰۴) در این روش نخست پرسش‌هایی طراحی می‌گردد، سپس پژوهشگر پاسخ آن پرسش‌ها را در متن می‌جوید. در روش مطالعه پژوهشی، ارتباطی دو طرفه و چندین باره بین بازگشت به متن و نتیجه‌گیری درباره هر مطلب وجود دارد؛ به بیان دیگر با طراحی پرسش‌ها، جست و جو در متن آغاز می‌شود و پس از مطالعه متن، این امکان هست

که بعضی بخش‌های متن معنای دیگر بخش‌ها را تغییر دهد. بنابراین سوال محور بودن نخستین ویژگی مطالعه پژوهشی است که در واقع، پژوهشگر در چهارچوب آن پرسش‌ها، مطالعه را شروع می‌کند. عمیق و دقیق بودن ویژگی بعد مطالعه پژوهشی است؛ یعنی باید در ابتدا متن به خوبی فهمیده شود. سپس مشخص شود که به کدام یک از پرسش‌ها پاسخ می‌دهد. مواجهه انتقادی پژوهشگر با متن، ویژگی دیگر مطالعه پژوهشی است؛ زیرا این گونه می‌تواند فقط اطلاعات قابل استفاده را ثبت کند؛ طبقه بندی اطلاعات با خلاقیت بر اساس سوالات پژوهش از دیگر ویژگی‌های مطالعه پژوهشی است؛ ویژگی دیگر در مطالعه پژوهشی، نقد و ارزیابی اطلاعات طبقه بندی شده است؛ یعنی مفردات، جملات و ترکیبات آن اطلاعات فهم می‌گردد، قرائن و شواهد جمع آوری می‌شود و اطلاعات مشابه در کنار هم قرار داده می‌شود. در آخر نیز پژوهشگر تفسیر و استنباط از اطلاعات را شروع و دیدگاه استنباطی را بیان می‌کند. (کافی، ۱۳۹۶: ۱۲۲-۱۲۳).

چهارچوب مفهومی تحقیق

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از انواع سرمایه‌های بشری است که دستیابی به اهداف فردی و جمعی را تسهیل می‌کند و افزایش دهنده ضریب موفقیت است؛ به بیان دیگر وجود سرمایه اجتماعی از سویی در افزایش بهره‌وری فردی و جمعی که رفاه، رشد اقتصادی و بهزیستی وابسته به آن است، نقش آفرین است و از سویی نیز وجود نداشتن آن سرمایه در جامعه، تحقق موفقیت آمیز اهداف جمعی را با مشکل مواجه می‌کند. (خضری، ۱۳۸۵: ۳۳) سرمایه اجتماعی مانند دیگر سرمایه‌های بشری یعنی سرمایه طبیعی، سرمایه تولید شده و سرمایه انسانی، از چهار جزء ثروت ملت‌ها در نظریه توسعه پایدار معرفی می‌گردد. (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۹-۱۰) نظریه پردازانی همچون کلمن، پاتنام، فوکویاما و داگلاس سرمایه اجتماعی را در سطوح مختلف خود (سطح روابط بین افراد مثل خانواده و سطح انجمن‌ها و سازمان‌های واسطه، مثل شرکت‌ها و احزاب سیاسی) و کلان (سطح حکومت و نهادهای وابسته) (همان: ۱۲) تعریف نموده‌اند که وجوه اشتراک بسیاری با یکدیگر دارند؛ اما در مجموع سرمایه اجتماعی به ویژگی‌هایی (هنجارها، اعتماد اجتماعی و شبکه‌ها) در روابط اجتماعی اطلاق می‌گردد که هماهنگی و همکاری اعضا را در جهت تحقق اهداف مشترک و منافع متقابل آسان می‌کند (Putnam, 1995: 67) سرمایه

اجتماعی از جهت بررسی حجم و کمیت یا کیفیت روابط میان انسان‌ها به سرمایه اجتماعی - شناختی و سرمایه اجتماعی - ساختاری تقسیم می‌گردد. (Parts, 2013: 96; افسری و علیزاده، ۱۳۹۵: ۴۷) ارزش‌ها، عقاید و هنجارهای اثرگذار در روابط میان انسان‌ها از امور مورد توجه در سرمایه اجتماعی - شناختی می‌باشند. اعتماد اجتماعی و هنجارهای اجتماعی از مهم‌ترین مصادیق سرمایه اجتماعی - شناختی اند. اما کمیت مشارکت افراد در گروه‌ها، سازمان‌ها و شبکه‌های اجتماعی و تعداد و انواع آنها از امور مورد توجه در سرمایه اجتماعی - ساختاری اند. (افسری و علیزاده، همان) با توجه به مطالب گفته شده درباره سرمایه اجتماعی در مجموع، سه مؤلفه اصلی در سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، هنجارهای اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی اند که میزان کیفیت و کمیت آنها در جامعه نشان دهنده سطح سرمایه اجتماعی در روابط میان انسان هاست. در ادامه بحث، هر یک از آن عناصر و مؤلفه‌ها به اجتمالی تبیین می‌شود. **هنجارهای اجتماعی**

هنجارهای اجتماعی نیز تأثیر بسزایی در ایجاد همکاری اجتماعی دارند. هنجارها با اثرگذاری مثبت در روابط میان افراد، سبب افزایش تعامل آنها با یکدیگر می‌شوند. (افسری و علیزاده: همان) در واقع هنجارهای اجتماعی از سویی با تأثیر در افزایش سطح اعتماد اجتماعی و از سوی دیگر نیز با اثرگذاری در رعایت مقررات، قواعد و سیاست‌ها در سطح اجتماع، همگرایی و همکاری و مشارکت افراد را در جامعه در جهت تحقق اهداف خرد و کلان، بیشتر می‌کنند. (ابوالحسنی، ۱۳۹۲: ۷۵ و ۸۵).

پیوندهای اجتماعی

پیوندهای اجتماعی جزء مهم سرمایه اجتماعی است که بیانگر پیوندهای عینی بین افراد و یا به عبارت دیگر، ارتباطات آنها با یکدیگر است. پیوندهای بین افراد می‌تواند از دو نوع باشد. **الف)** افراد می‌توانند به شیوه غیر رسمی از طریق انتخاب دوستی‌ها و انواع پیوندهای شبکه‌ای با یکدیگر در ارتباط باشند. به عبارت دیگر، هر فردی دارای شبکه اجتماعی است که این شبکه می‌تواند حاوی انواع رابطه نظیر دوستی یا پیوندهای عاطفی، نزدیکی در فضا، مانند همسایگی یا مجاورت مکانی در اداره روابط خویشاوندی و نظیر آن باشد. هریک از این پیوندها، دلالت بر کل ذخایر سرمایه اجتماعی فرد دارد.

ب) جدا از پیوندهای غیررسمی با دیگران، فرد می‌تواند از طریق عضویت رسمی در

انجمن‌ها و گروه‌های داوطلبانه با دیگران در ارتباط باشد. پیوندهای رسمی و شبکه‌های غیررسمی برحسب پیوند بین افراد تعریف می‌شود ولی ادامه حیات پیوندهای رسمی فراتر از شبکه اجتماعی درونی است (موسوی، ۱۳۸۵: ۷۵).

اعتماد اجتماعی

اعتماد اجتماعی به معنای تمایل فرد به پذیرفتن خطر در وضعیت اجتماعی، با اطمینان به این نکته است که دیگر افراد جامعه به گونه مورد انتظار وی عمل نموده، و از او حمایت می‌کنند. در واقع اعتماد به مثابه شاخصی برای سنجش روابط مثبت و متقابل محسوب می‌شود که در نتیجه تکرار برخی تعامل‌ها در طول زمان تحت وضعیت اجتماعی و اقتصادی در جامعه ایجاد می‌گردند. (افسری و علیزاده: همان) افزایش استقلال و توانایی فردی و گروهی، تسهیل همکاری و تسریع امور، کاهش هزینه‌ها از آثار و فواید چشمگیر مؤلفه اعتماد اجتماعی در همه روابط میان افراد جامعه اعم از خرد و کلان است. (ابوالحسنی، ۱۳۹۲: ۷۲-۷۳) نوعی رابطه مستقیم میان اعتماد و همکاری وجود دارد؛ چنان که هر قدر سطح اعتماد در جامعه بیشتر شود، همکاری نیز بیشتر می‌گردد (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۹۲؛ ابوالحسنی، ۱۳۹۲: ۷۳) از بین انواع اعتماد (اعتماد عمومی، اعتماد در کلیت جامعه اعتماد دانشی، اعتماد مبتنی بر دانش، اعتماد خاص، اعتماد میان تعداد کمی از افراد یا اعتماد عشیره‌ای) گونه نخست اعتماد یعنی به اعتماد عمومی به ویژه توجه به شاخصه مشارکت مدنی در سرمایه اجتماعی بیشتر توجه می‌شود. این گونه اعتماد، هم نشان-دهنده آمادگی اعضای جامعه جهت همکاری با یکدیگر، هم حاکی از آمادگی آن‌ها جهت ورود در فعالیت‌های مدنی است؛ به بیانی دیگر تحقق اعتماد عمومی، از سویی، افزایش دهنده مشارکت مدنی و پایبندی به تعهدات است و از سویی دیگر نقش کاهشی در روحیه فرصت‌طلبی و هزینه-های کنش جمعی دارد (خضری، ۱۳۸۵: ۳۴-۳۵).

مشارکت

مشارکت به معنای احساس تعلق به گروه و شرکت فعالانه و داوطلبانه در آن است. از این نظر، مشارکت، فرآیند سازمان یافته‌ای است که فرد در آن به فعالیت‌های ارادی و داوطلبانه می‌پردازد و از این طریق اعضای یک جامعه در امور آن به طور مستقیم یا غیر مستقیم در شکل دادن حیات اجتماعی مشارکت می‌جویند (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵). در این فرآیند شهروندان فرصت پیدا می‌کنند در سرنوشت جامعه خود دخالت کنند و تصمیمات حاکمان را مورد نقض و ابرام

قرار دهند. مشارکت اساساً یک مسئله ایدئولوژیکی و بازتاب اعتقادات ناشی از فلسفه‌های اجتماعی و سیاسی در خصوص چگونگی سازماندهی جوامع می‌باشد. منطق آن مبتنی بر واکنش در برابر تمرکزگرایی، دیوان‌سالاری، انعطاف‌ناپذیری و در دسترس نبودن دولت است (میدگلی^۱، ۱۹۸۳، ص ۶۴) و فعالیت‌های داوطلبانه در یک جامعه از مبانی اعتقادی و ارزش‌های پذیرفته شده مردم جریان پیدا می‌کنند. این فعالیت‌ها، اثر درونی روی اعضا و اثر بیرونی روی نظام سیاسی می‌گذارند. اثر درونی آن سرمایه اجتماعی و اثر بیرونی آن مشارکت را به وجود می‌آورد (پاتنام، ۱۹۹۳: ۹۰).

نقش مولفه‌های اجتماعی در تحقق و شکل‌گیری جمهوری اسلامی از دیدگاه

امام خمینی (ره)

در جایگاه فقیه و اسلام‌شناس معتقد است که عمل بر اساس اصول اخلاقی در اجتماع بشری در سلامت روابط اجتماعی و همکاری میان افراد جامعه تأثیری چشمگیر دارد که به تحقق و شکل‌گیری جمهوری اسلامی گردید. از دیدگاه امام خمینی (ره) دوستی، مودت، احسان به یکدیگر و برادری از اصول اخلاقی تأکید شده‌اند که مسلمانان باید آن را رعایت کنند؛ زیرا به اعتقاد ایشان برقراری آن اصول در میان افراد اجتماع، وحدت و یکپارچگی جامعه را در پی دارد؛ در مقابل تضعیف آن‌ها زمینه ساز تفرقه، فساد و دشمنی در جامعه می‌گردد؛ مثلاً به اعتقاد امام خمینی (ه) غیبت از رذایل اخلاقی است که این اصول اخلاقی را تهدید می‌کند؛ زیرا زمینه ساز تفرقه، فساد و دشمنی است. این امر نیز افزون بر تهدید هم‌احیای هویت اسلامی، آزادی، استقلال، عدالت، وحدت و نظام جمهوری اسلامی، تحقق آرمان‌های این نظام دینی برای دیگر کشورها و در نهایت تمدن‌سازی را به مشکل و مخاطره دچار خواهد کرد. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید:

مسلمین مأمورند به دوستی و مواصت و نیکویی به یکدیگر و مودت و اخوت. و معلوم است آنچه موجب ازدیاد این معانی شود، محبوب و مرغوب است، و آنچه این عقد مواصت و اخوت را بگسلد و تفرقه در بین جمعیت اندازد، مبعوض صاحب شرع و مخالف مقاصد بزرگ

¹. Midgely

اوست و پر واضح است که این کبیره موبقه (غیبت) اگر رایج شود در بین جمعیتی، موجب کینه و حسد و بغض و عداوت شده و ریشه فساد در جمعیت بدواند، درخت نفاق و دورویی در آنها ایجاد کند و برومند نماید، و وحدت و اتحاد جامعه را گسسته کند، و پایه دیانت را سست کند و از این جهت بر فساد و قبح آن افزوده گردد. (موسوی خمینی، ۱۳۹۴: ۳۱۰-۳۱۱).

مسئولیت اجتماعی، برادری و برابری از دیگر هنجارهای اسلامی و اصول اخلاقی است که امام ت بر توجه به آنها در عرصه زندگی اجتماعی تأکید دارد. رواج این ارزش ها، به ویژه برابری همه شهروندان در مقابل قانون و مسئولیت اجتماعی همگانی سبب افزایش سطح قانون مداری در جامعه می شود. توجه به اصل اخلاقی برادری دینی و انسانی نیز سطح اعتماد اجتماعی را افزایش می دهد و در مجموع رواج این هنجارها و اصول با ایجاد روحیه تعاون و همکاری همراه با همدلی در میان افراد جامعه، تحقق و تداوم جمهوری اسلامی مانند پیشرفت های مادی در راستای تعالی اخروی را تسهیل و تسریع می کند. امام خمینی (ره) می فرماید: «آن چیزی که در اسلام مطرح هست، توفا و صفا و برادری و برابری است.» (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۹، ۴۹).

الان مکلفیم ما، مسئولیم همه مان، همه مان مسئولیم، نه مسئول برای کار خودمان، مسئول کارهای دیگران هم هستیم «کُلُّکُمْ رَاعٍ و کُلُّکُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (شهید ثانی، ۱۴۰۹ ق، ص ۳۸۱)... همه باید نسبت به همه رعایت بکنند. همه باید نسبت به دیگران... امت باید نهی از منکر بکند؛ امر به معروف بکند. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۸، ۴۸۷-۴۸۸).

از دیدگاه امام خمینی (ره) عشق و ایمان به پروردگار متعال و زندگی ابدی نقش بسزایی در تحقق وحدت، همدلی و همکاری در جامعه دارد. در واقع همان طور که مردم ایران با ایمان به پروردگار، در راستای ایجاد و دفاع از آرمان های جمهوری اسلامی در دوران دفاع مقدس، با همکاری و ایثار توانستند در جنگ تحمیلی پیروز شوند، پس از اتمام جنگ نیز می توانند با اتکا بر همان ایمان، و ارزش های تدائم حیات جمهوری اسلامی را استمرار ببخشند.

امروز می بینیم که ملت ایران از قوای مسلح نظامی و انتظامی و سپاه و بسیج تا قوای مردمی از عشایر و داوطلبان و از قوای در جبهه ها و مردم پشت جبهه ها، با کمال شوق و اشتیاق چه فداکاری ها می کنند و چه حماسه ها می آفرینند و می بینیم که مردم محترم سراسر کشور چه کمک های ارزنده می کنند و می بینیم که بازماندگان شهدا و آسیب دیدگان جنگ و متعلقات آنان با چهره های حماسه آفرین و گفتار و کرداری مشتاقانه و اطمینان بخش با ما و شما رو به رو

می شوند و اینها همه از عشق و علاقه و ایمان سرشار آنان است به خداوند متعال و اسلامی و حیات جاویدان... و انگیزه آنان ایمان و اطمینان به غیب است و این رمز موفقیت و پیروزی در ابعاد مختلف است. (امام خمینی، ۱۳۸۰: ۲۰-۳۰)

توجه به حضور دائمی و ناظر بودن خداوند متعال در جهان، از مهم ترین اصول اخلاقی و اعتقادی از منظر امام خمینی (ره) است. ایشان معتقد است که چون عالم محضر خداوند متعال می باشد و همه اعمال و رفتارهای انسان حتی خطورات قلبی بشر نیز در منظر خداوند متعال قرار دارد، بنابراین باید مردم پاسخگوی رفتار خود در مقابل خداوند باشند. توجه به ناظر بودن خداوند متعال ضمن کاهش میزان قانون گریزی و تخلفات در جامعه، سبب ارتقاء و افزایش سطح اعتماد اجتماعی می گردد: زیرا ایجاد نگرشی در شهروندان به یکدیگر را سبب می شود که هر یک از افراد برای پاسخگو بودن و سربلند بودن در محضر خداوند، به وظایف خود به خوبی عمل خواهد کرد و همکاری و انسجامی به وجود می آید که سبب تحقق شکل گیری نظام جمهوری اسلامی می گردد:

ما در همه امور، در همه کارهایی که انجام می دهیم، در اموری که در افکار ما می گذرد، در محضر حق تعالی هستیم، تمام عالم محضر اوست، خلجان هایی که در قلوب همه می گذرد، در محضر اوست و ما همه در هر امری که در دست ماست و در هر مسئولیتی که در این کشور به عهده داریم، مسئولیت بزرگی پیش خدای تبارک و تعالی داریم» (همان: ج ۱۶، ۴۰۹).

به اعتقاد امام خمینی (ره) عمل بر اساس قوانین اسلامی، که ریشه در ارزش ها و اصول اخلاقی- اعتقادی اسلامی دارد، سعادت دو جهان را به دنبال دارد با این توضیح که در صورت شکل گرفتن روابط اجتماعی بر اساس هنجارهای دینی و احکام اسلامی، از سویی هزینه های کشور کاهش می یابد، و از سوی دیگر زمینه تحقق و تداوم آرمان های جمهوری اسلامی، به ویژه هویت اسلامی، استقلال، آزادی، پیشرفت های مادی (علمی و صنعتی) و معنوی در کشور فراهم می گردد:

حضور دین در صحنه سیاسی موجب کاهش فساد، دزدی، خیانت، جنایت و بی عفتی و ... می شود. با تضعیف جایگاه دین و روحانیت در جامعه خلل هایی در کشور پیدا می شود که صدها دادگستری و شهربانی نمی توانند بخش کوچکی از آن را اصلاح کنند. اجرای احکام اسلام زمینه تمدن سازی و پیشقدمی در علم و پیشرفت را برای کشور فراهم خواهد آورد؛ زیرا قانونگذار خدای داناست که غفلت از هیچ چیز بشر ندارد و در حالی که زندگانی مادی او را به بهترین طرز اداره

می‌کند، زندگانی معنوی او را نیز با نیکوترین و سعادتمندترین طول تأمین می‌نماید. (امام خمینی، بی تا: ۱۹۰ و ۲۰۲؛ فوزی، ۱۳۸۹: ۱۰۵-۱۰۶). اگر قوانین اسلام در همین مملکت کوچک ما جریان پیدا کند، روزی بر او می‌آید که پیشقدم در تمدن جهان باشد، (امام خمینی، بی تا: ۲۳۸).

نقش مؤلفه اعتماد اجتماعی در تحقق جمهوری اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)

اعتماد اجتماعی به خصوص اعتماد میان مردم و حکومت اهمیت بسیاری در اندیشه سیاسی امام خمینی، به ویژه در تحقق و نیز تداوم آرمان‌های جمهوری اسلامی دارد. به اعتقاد امام خمینی (ره) مؤلفه اعتماد اجتماعی در جمهوری اسلامی نقش تعیین کننده‌ای داشت، به طوری که در واقع به ثمر رسیدن جمهوری اسلامی به دلیل اعتماد مردم به اسلام و روحانیت بود. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۱، ۶۰) پس از انقلاب اسلامی نیز امام خمینی (ره) معتقد است که اعتماد نقش بسیار مؤثری دارد؛ زیرا وجود اعتماد میان مردم و حکومت سبب همکاری مردم با دولت و نظام سیاسی می‌شود، بلکه به اعتقاد ایشان وجود اعتماد مردم به دولت، سبب ایثارگری ملت در مواقع لزوم برای حفظ دولت و حکومت و پیشرفت کشور و تحقق و تداوم آرمان‌ها می‌شود. ایشان در این باره می‌فرماید: دولت و مردم نایستی از یکدیگر جدا باشند. اگر جدا شدند، ملت از گرفتاری ولت خوشنود می‌شود و مردم از مالیات و کار می‌دزدند؛ ولی هر گاه یکی باشند، مردم گلیم زیر پای خود را در مواقع لزوم می‌فروشند و به دولت می‌دهند تا رفع نیاز دولت بشود. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱، ۱۲۲-۱۲۳).

بنابراین حضرت امام (ره) دولت‌ها و مسئولان را به دوستی با مردم و به دست آوردن دل‌های آن‌ها سفارش می‌کند؛ زیرا در چنین وضعیتی، مشکلات بر طرف و پیشرفت حاصل می‌شود. این امر نیز به اعتقاد امام خمینی (ره) در گرو خدنگزاری مسئولان به مردم است. در این وضعیت است که اعتماد ایجاد می‌شود و با پشتیبانی مردم، حکومت و قدرت موجود (نظام جمهوری اسلامی)، که در واقع از دستاوردهای انقلاب اسلامی و مظهر آزادی، استقلال، عدالت خواهی و هویت اسلامی است، استمرار می‌یابد. امام خمینی می‌فرماید:

با ملت‌های خودتان دوست باشید و آنها پشتیبان شما و شما خدمتگزار آن‌ها. اگر ملت‌ها احساس بکنند که دولت‌ها برای پشتیبانی و خدمت به آنها آمدند، هیچ اشکال نیست که آنها هم در خدمت حاضرند و بیشتر حاضرند. این مشکل به دست خود دولت هاست که حل کنند و مع

الاسف نمی کنند. این یکی از مشکلات ماست که تا این مشکل حل نشود، امید اینکه ما بتوانیم با ابرقدرت‌ها مخالفت کنیم و بتوانیم آنها را از ممالک خودمان بیرون کنیم نیست. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۰، ۴۱۷)

کاری بکنید که دل مردما به دست بیاورید. پایگاه پیدا کنید در بین مردم، وقتی پایگاه پیدا کردید، خدا از شما راضی است، ملت از شما راضی است، قدرت در دست شما باقی می ماند و مردم هم پشتیبان شمایند. اگر یک کسی بیاید بخواهد به شمار یک تعدی بکند، ملت به او حمله می کند، به خلاف اینکه اگر مردم دیدند که این‌ها با آن‌ها نیستند. (همان: ج ۷، ۵۱۷)

نقش مؤلفه شبکه‌های اجتماعی در تحقق و تداوم آرمان‌های جمهوری اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره)

مشارکت اجتماعی در قالب شبکه‌های اجتماعی از دیدگاه امام خمینی(ره) نقش بسزایی در تحقق و تداوم آرمان‌های جمهوری اسلامی دارد. امام خمینی(ره) با الهام از این آیات و روایات با مطرح نمودن نظریه جمهوری اسلامی و اجرایی نمودن آن، که در حقیقت نماد مردم سالاری دینی است، با احیای اعتماد اجتماعی در جامعه، زمینه ساز حضور و مشارکت داوطلبانه آحاد جامعه در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی و اقتصادی شد. از جمله مصادیق مشارکت داوطلبانه مردم مبتنی بر اعتماد اجتماعی، مشارکت آنان در انقلاب اسلامی، مساجد، دفاع مقدس، بسیج و جهاد سازندگی است. امام خمینی(ره) با بنیانگذاری جهاد سازندگی و بسیج اجتماعی در واقع، شبکه‌های اجتماعی ایجاد کرد که ارتباطات در آن‌ها به طور افقی بود، به این معنا که کنش‌های افراد در آن شبکه‌ها متقابل، برابر و ایجاد کننده صمصمیت است. از دیدگاه امام خمینی(ره) مشارکت مردم، به ویژه در قالب شبکه‌های اجتماعی بسیج و جهاد سازندگی برای حل مشکلات و مسائل جامعه، ضروری است. ایشان معتقدند که بدون مشارکت مردم، دولت به تنهایی نمی تواند در تحقق اهداف نظام اسلامی، موفق شود. (امام خمینی، ۱۳۷۹: ج ۲، ۵۶) در واقع این شبکه‌ها نماد عینی مشارکت اجتماعی و تولید کننده سرمایه اجتماعی اند: «ایران مال خود شماست و خود شما باید او را بسازید و اگر همه ملت در این امر در امر سازندگی همت نکنند، کارها زمین می ماند.» (امام خمینی، ۱۳۷۹: ج ۱۲، ۶۸).

از منظر امام خمینی(ره) مساجد شبکه اجتماعی محسوب می شوند که در تحقق مشارکت

مدنی افراد نقش دارد. احیای کارکردهای اصلی شبکه مساجد از اقدامات امام خمینی(ره). در کاربست و باز تولید سرمایه اجتماعی است. شبکه مساجد به اعتقاد ایشان از مهم ترین نهادهای مردمی به شمار می آید که در پیش از پیروزی انقلاب اسلامی زمینه ساز پیروزی آن گردید و پس از پیروزی نیز موجب تحقق و تداوم آرمان‌های جمهوری اسلامی خواهد شد. در واقع چون در مسجد، روابط افراد با یکدیگر بر اساس ایمان و تقوا شکل می‌گیرد، اعتماد اجتماعی ایجاد و نیز تقویت می‌شود. این امر نیز خود، سبب وحدت و باور به توانایی‌های بومی، تحقق دیگر آرمان‌های انقلاب اسلامی مانند تحقق کامل عدالت اجتماعی، رفاه و پیشرفت‌های علمی و صنعتی را سرعت می‌بخشد. به دلیل نقش و جایگاه این چنینی مساجد در تحقق اهداف؛ امام خمینی ملت را به روی آوردن به مساجد دعوت می‌کند. ایشان در این باره می‌فرماید:

لازم است در این موقع حساس که بیش از هر وقت احتیاج به اجتماعات اسلامی داریم، ملت مسلمان ما به مساجد در تمام بلاد رو آورند و نهضت را از راه مساجد، که دژهای محکم اسلامی است، زنده نگه دارند و با شعارهای اسلامی، نهضت را به پیش ببرند. (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۹، ۲۳۸)

شبکه اجتماعی بسیج از سازمان‌های مردمی است که در اوایل پیروزی انقلاب اسلامی به دست امام خمینی(ره) ایجاد، و زمینه ساز مشارکت داوطلبانه عمومی در جامعه شد و عملکرد اثرگذار آن در دوران دفاع مقدس از مصادیق برجسته این مشارکت است. اکنون نیز بسیج در عرصه‌های مختلف داخلی و خارجی، به ویژه در قضیه مدافعان حرم و نیز در خدمت رسانی داوطلبانه در قالب گروه‌های جهادی فعالیت می‌کند. مشارکت شکل گرفته در بسیج از سویی مبتنی بر سرمایه اجتماعی اولیه بود، و از سوی دیگر مولد آن نیز گردید و به مرور زمان، خود شبکه بسیج به سرمایه‌ای اجتماعی مبدل شد. چون در این شبکه، اقدامات و روابط اعضا مبتنی بر مبانی اعتقادی اسلامی و اخلاص است، سطح اعتماد در میان اعضا، بلکه در سطح اجتماعی افزایش می‌یابد؛ در نتیجه، سطح همکاری و همدلی شهروندان را در پیشبرد آرمان‌های انقلاب اسلامی افزایش می‌دهد. امام خمینی تشکیل شبکه اجتماعی بسیج را برکتی الهی و نمونه اخلاص و ایثار معرفی می‌کند:

تشکیل بسیج در نظام جمهوری اسلامی ایران یقیناً از برکات و الطاف جلیه خداوند تعالی بود که بر ملت عزیز و انقلاب اسلامی ایران ارزانی شد. در حوادث گوناگون پس از پیروزی

انقلاب خصوصاً جنگ، بودند نهادها و گروه‌های فراوانی که با ایثار و خلوص و فداکاری و شهادت طلبی، کشور و انقلاب اسلامی را بیمه کردند؛ ولی حقیقتاً اگر بخواهیم مصداق کاملی از ایثار و خلوص و فداکاری و عشق به ذات مقدس حق و اسلام را ارائه دهیم، چه کسی سزاوارتر از بسیج و بسیجیان خواهند بود. بسیج شجره طیبه و درخت تناور و پر ثمری است (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۲۱، ۱۹۴).

نتیجه‌گیری

امروزه در تاثیرگذار بودن و نقش داشتن سرمایه اجتماعی در شکل‌گیری، ثبات و پایداری دولت‌ها و نظام‌های سیاسی از جمله جمهوری اسلامی ایران در میان صاحبان نظران داخلی و خارجی جای شک و تردید نیست، این نظریه‌پردازان کاهش و نبودن سرمایه اجتماعی در نظام‌های سیاسی را مساوی با چالش‌های متعددی همچون: چالش معرفتی یا شناختی، چالش مهارتی و چالش انگیزه‌ای قلمداد خواهند کرد. صرف نظر از اینکه ابعاد سرمایه اجتماعی را دوتایی تصور کنیم یا سه تایی و یا چهارتایی فرض بگیریم.

هدف از انجام این پژوهش تعیین جایگاه مولفه‌های سرمایه اجتماعی در شکل‌گیری جمهوری اسلامی بر اساس اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) است و در این پژوهش تلاش شد در قالب چهارچوب مفهومی و از روش مطالعه پژوهشی تحلیلی-استنباطی استفاده شده است یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) حفظ، تقویت و به کارگیری مولفه‌های سرمایه اجتماعی نظیر، ارزش‌ها و هنجارها، پیوندهای اجتماعی، اعتماد عمومی، مشارکت، در تحقق و شکل‌گیری جمهوری اسلامی نقش داشته است.

هنجارهای اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت در قالب شبکه‌های اجتماعی، از مولفه‌هایی هستند که در آیات و روایات بسیاری بر لزوم توجه به آن‌ها سفارش شده است، زیرا جریان داشتن این مؤلفه‌ها در تعاملات اجتماعی جوامع اسلامی، زمینه ساز و تسهیل کننده اهداف دنیوی و اخروی دین اسلام است. بر این اساس، با نگاهی انضمامی، عمل به آن سفارش‌ها در جمهوری اسلامی، که برگرفته از اسلام ناب است، نیز تحقق اهداف جمهوری اسلامی را در پی خواهد داشت.

از دیدگاه امام خمینی (ره) توجه به هنجارهای اجتماعی در قالب ارزش‌ها و رعایت اصول اخلاقی در جامعه ضمن تقویت التزام به قانون در جامعه، سبب تقویت اعتماد اجتماعی می‌شود و این امر نیز به نوبه خود، افزون بر افزایش سطح همکاری و انسجام در میان شهروندان، در بهبود

روابط اجتماعی در تسریع تحقق و شکل‌گیری و تداوم آرمان‌های جمهوری اسلامی همچون احیای هویت اسلامی، استقلال، عدالت، آزادی و به‌طور کلی پیشرفت‌های مادی و معنوی نقش بسزایی دارد. از دیدگاه امام(ره) وجود عنصر اعتماد در جامعه زمینه‌ساز وحدت و انسجام، همکاری و همدلی در جامعه می‌شود و این امر نیز تحقق و تداوم آرمان‌های جمهوری اسلامی را تسهیل و تسریع می‌کند، همچنین از دیدگاه امام خمینی(ره) نوعی ارتباط هم‌افزا گونه میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نیز میان سرمایه اجتماعی و آرمان‌های جمهوری اسلامی وجود دارد. اما در بیان هم‌افزایی نخست اینکه نوعی تقدم رُتبی میان مؤلفه‌های و عناصر سرمایه اجتماعی وجود دارد؛ به گونه‌ای که پذیرش و عمومیت هنجارهای اجتماعی منبث از ارزش‌های اخلاقی و اعتقادی اسلام، سطح اعتماد را در جامعه می‌افزاید؛ این امر نیز سطح مشارکت مردم را در شبکه‌های اجتماعی افزایش می‌دهد.

منابع

قرآن کریم.

ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۹۲). کارکردهای سیاسی سرمایه اجتماعی؛ سرمایه اجتماعی و سیاست، سیاست جهانی، ۲(۴)، ۶۹-۸۷

افسری، علی و امیر خادم علیزاده (۱۳۹۵). تأثیر آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی اسلام بر سرمایه اجتماعی مسلمانان جهان (با تأکید بر شاخص اعتماد تعمیم یافته)، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۶(۲۳)، ۴۵-۵۸.

تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه)، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، نشر شیرازه.

حکیم، امین؛ سهرابی یورتچی، بابک (۱۴۰۰). توسعه قابلیت‌های استراتژیک با استفاده از ظرفیت هوشمندی استراتژیک. مطالعات قدرت نرم، ۱۱(۱)، ۳۵-۷۱.

خضری، محمد (۱۳۸۵). دولت و سرمایه اجتماعی، مطالعات راهبردی، ۹(۳۱)، ۳۱-۵۱.

دهقانی فیروزآبادی، سید جلال؛ ستوده، محمد؛ ارجینی، حسین؛ صادق زاده، محمدعلی (۱۴۰۰). نقش رهبری نظام در کارآمدی دیپلماسی عمومی از طریق مدیریت تصویر. مطالعات قدرت نرم، ۱۱(۱)، ۱۶۹-۱۹۳.

دوورژه، موریس (۱۳۶۲). روش‌های علوم اجتماعی ترجمه خسرو اسدی، تهران، امیرکبیر.

شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰). سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چهارچوب نظری، رفاه اجتماعی، ۲(۱)، ۵-۱۸. فوزی، یحیی (۱۳۸۹). اندیشه سیاسی امام خمینی، قم، نشر معارف
کافی، مجید (۱۳۹۶). هدفمندی و آرمان گرایی در سبک زندگی اسلامی، پژوهش نامه سبک زندگی، ۳(۵)، ۱۱۹-۱۴۱.

لعل علیزاده، محمد؛ دیانت، محسن (۱۴۰۰). آینده پژوهی و سناریوسازی جایگاه قدرت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران. مطالعات قدرت نرم، ۱۱(۱)، ۱۹۵-۲۲۴.

محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۷۵). بیگانگی، مانعی برای مشارکت و توسعه میلی: بررسی رابطه‌ی میان بیگانگی و مشارکت اجتماعی و سیاسی، نامه پژوهش، ۱(۱)، ۸۹-۱۰۹.

مکی، شادی؛ ملکیان، نازنین؛ هاشم زهی، نوروز (۱۴۰۰). نقش فضای مجازی در فرایند قانونگذاری مجلس شورای اسلامی. مطالعات قدرت نرم، ۱۱(۱)، ۲۶۱-۲۸۷.

موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۸۰). وصیتنامه سیاسی الهی امام خمینی، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۹۴). چهل حدیث، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

موسوی خمینی، سید روح الله (بی تا). کشف اسرار، قم، آزادی.

موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵). مشارکت اجتماعی یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی، رفاه اجتماعی، ۴(۲۳)، ۶۷-۹۲.

Midgely, J. et al (1986), Community Participation and Development, in, Participation in Development Paris UNESCO.

Patman, R. G. (2006). Globalization and conflict, national security in a new strategic era. Routledge: Talor & Francis Group.